

МЕСЦА МНОЖНАЛІКАВЫХ НАЗОЎНІКАЎ
У КАНЦЭПЦЫІ КАТЭГОРЫІ ЛІКУ А. А. ЗАЛІЗНЯКА

Аналізуючы лінгвістычную літаратуру, прысвечаную праблемам катэгорыі ліку (далей КЛ) і ў прыватнасці месцу ў ёй множналікавых назоўнікаў, нельга не спыніцца на канцэпцыі А.А. Залізняка. Важнасць гэтай канцэпцыі заключаецца не толькі і не столькі ў яе арыгінальнасці і радыкальнасці, колькі ў тым, што яна рэпрэзентуе спробу абгрунтавана ўключыць назоўнікі *pluralia tantum* (далей plт) у субстантыўную КЛ, не парушаючы яе цэласнасці з пункту гледжання прымет карэлятыўнасці і аблігаторнасці.

Палемізуючы з прыхільнікамі школы Ф. Ф. Фартунатава, А. А. Залізняка лічыць, што «кожная грамема ліку ў назоўнікаў складаецца з намінатыўнага ('адзіночнасць' або 'множнасць') і сінтаксічнага элементаў ("загад" аб выбары ліку падпарадкаванага слова)» [1, с. 65]. Прычым намінатыўны элемент аўтар прызнае галоўным, а сінтаксічны дадаткам да яго: «Наяўнасць ліку (у назоўніка) і склону як граматычных катэгорый у прынцыпе не залежыць ад дапасавання: далей гэтыя граматычныя катэгорыі захаваліся б і ў выпадку знікнення правілаў дапасавання» [Там жа, с. 73–74]. Уключыўшы намінатыўны элемент значэння форм ліку ў структуру ўсёй катэгорыі, даследчык пастуліруе лагічны тэзіс: «Граматычная КЛ з'яўляецца словазменнай, г. зн. словаформы, якія адрозніваюцца толькі грамамамі ліку (напрыклад, *волк* і *волки*), маюць аднолькавае ўласна намінатыўнае значэнне і ўваходзяць у адну лексему» [Там жа, с. 55]. Каб абгрунтаваць гэты тэзіс, А. А. Залізняку трэба было даказаць, што намінатыўнае значэнне форм ліку, як і сінтаксічнае, з'яўляецца граматычным. Прытрымліваючыся традыцыі, крытэрыем «граматычнасці» значэння мовазнавец лічыць прыметы абавязковасці і рэгулярнасці праяўлення ў любой словаформе. Такім чынам, для таго каб даказаць, што КЛ словазменная, трэба каб усе без выключэння формы ліку маглі абавязкова і рэгулярна выражаць намінатыўнае значэнне адзіночнасці/множнасці суадноснымі парамі. Такая пастаноўка праблемы вымагала ад лінгвіста нетрадыцыйнай трактоўкі некарэлятыўных форм ліку, бо менавіта яны ў першую чаргу парушалі тэарэтычную «празрыстаць» субстантыўнай КЛ.

Пры інтэрпрэтацыі некарэлятыўных назоўнікаў А. А. Залізняк лічыць неабходным «адрозніваць унутраны (сэнсавы) і знешні бакі словаформ; перш за ўсё адрозніваць: а) значэнне адзіночнасці (адпаведна множнасці) ці АЛ і МЛ; б) знешнія прыметы АЛ і МЛ, г. зн. такія ж канчаткі, такая ж акцэнтацыя і г. д., што і ў назоўнікаў, якія маюць абедзве формы ліку» [Там жа, с. 57]. Паводле суадносін гэтых прымет назоўнікі *singularia tantum* (далей *sgt*) даследчык называе словамі «з патэнцыйна поўнай парадыгмай, з якой нармальна ўжываецца толькі палова словаформ» [Там жа, с. 58]. Прычыну неўжывальнасці патэнцыйна магчымых форм МЛ назоўнікаў *sgt* А. А. Залізняк бачыць у адсутнасці патрэбы моўцы ў такіх формах для намінацыі адпаведных рэферэнтаў.

Сярод множналікавых форм паводле суадносін «унутранага і знешняга боку» іх значэнняў даследчык прапануе выдзяляць тры самастойныя групы: 1) словы, якія абазначаюць неадушаўлёныя прадметы, што паддаюцца злічэнню (*сани, ножницы, ворота, сутки*); 2) назвы рэчываў (*сливки, щи*), дзеянняў і станаў (*сборы, побои*), зборныя абазначэнні (*джунгли, финансы*); 3) адушаўлёныя асабовыя назоўнікі (*девчата, родители, домашние*) [1, с. 58–59]. Сам факт вылучэння пэўных груп у межах множналікавых назоўнікаў сведчыць пра тое, што А. А. Залізняк адмаўляецца ад традыцыйнай практыкі апісання назоўнікаў *sgt* і *plт* як тоесных у адносінах да КЛ у цэлым. Плюратывы першай групы (тыпу *сани*) даследчык называе словамі, якія «маюць толькі словаформы са знешнімі прыметамі МЛ, але кожная з гэтых словаформ мае не толькі значэнне МЛ, але і значэнне АЛ» [Там жа, с. 58]. Адсутнасць «знешняга» выражэння лікавых значэнняў у гэтых плюратываў А. А. Залізняк прапануе прызнаць аманіміяй ліку. Такім чынам, на думку лінгвіста, злічальныя *plт* маюць поўную парадыгму форм ліку, але значэнне АЛ выражаецца формамі, аманімічнымі формам МЛ. З гэтай прычыны сам тэрмін *plт* для іх азначэння (як і *sgt*) даследчык лічыць «недакладным», але апраўданым з пункту гледжання граматычнай традыцыі. Незлічальныя плюратывы аўтар канцэпцыі і па лексіка-граматычных разрадах, і па адносінах да выражэння лікавых значэнняў атаясамлівае з *sgt*: «гэта *sgt* сярод *plт* або наадварот; інакш кажучы, гэта назоўнікі, якія маюць абедзве парадыгмы ліку, у якіх: 1) у кожным склоне словаформы розных лікаў аманімічныя; 2) звычайна ўжываюцца толькі словаформы АЛ» [Там жа, с. 60]. Такая трактоўка незлічальных *plт* уяўляецца асабліва спрэчнай, бо АЛ ад «абсалютных» *plт* утвараецца вельмі рэдка нават у аўтарскіх інтэнцыянальных кантэкстах. Адушаўлёныя асабовыя множналікавыя назоўнікі (тыпу *ребята, молодежны*) А. А. Залізняк вылучае ў асобную групу слоў з «дэфектнай парадыгмай» і тэрмін *plт* у дачыненні да такіх слоў не ўжывае, прызнаючы, аднак, што «парадаксальным чынам толькі яны і адпавядаюць літаральнаму сэнсу гэтага тэрміна» [Там жа, с. 59].

Такім чынам, паводле канцэпцыі А. А. Залізняка, акрамя нешматлікай па колькасці лексічных адзінак апошняй групы множналікавых назоўнікаў (тыпу *ребята*), усе без выключэння назоўнікі маюць суадносныя формы ліку.

Значыць, і намінатыўны, і сінтаксічны элементы значэння праяўляюцца ў кожнай форме ліку абавязкова і рэгулярна, таму КЛ з’яўляецца граматычнай, а грамема ліку ўваходзяць у адну лексему. Аднак трэба зазначыць, што субстантыўная КЛ у А. А. Залізняка ўсё ж атрымала выключны статус, бо гэта адзіная намінатыўная граматычная катэгорыя, хаця сам аўтар канцэпцыі і не робіць акцэнт на гэтым тэарэтычным палажэнні. Пакідае ўбаку лінгвіст і такое, на наш погляд, важнае пытанне, чаму ў слоў, якія маюць аманімічныя формы ліку ў кожным склоне, фармальныя паказчыкі супалі менавіта ў канчатках МЛ.

Як паказаў далейшы вопыт апісанняў множналікавых назоўнікаў, галоўным недахопам канцэпцыі А. А. Залізняка стала тое, што яна супярэчыла граматычнай традыцыі і моўнай інтуіцыі даследчыкаў, выхаваных у гэтай традыцыі. Па-першае, згодна з гэтай канцэпцыяй, давядзецца дапусціць, што формы АЛ слоў тыпу *сані* і *вяршкі* маюць фармальныя канчаткі МЛ (ужо ў практыцы ўкладання «Граматычнага слоўніка рускай мовы» сам мовазнавец адмовіўся ад гэтага пастулата і выкарыстоўваў памету *мн.* для ўсіх плюратываў [2]). Па-другое, паводле А. А. Залізняка, формы АЛ назоўнікаў тыпу *сані* ўтвараюць свой уласны дапасавальны клас і ў абедзвюх лікавых формах патрабуюць ад дапасаваных атрыбутаў і дзеясловаў формы МЛ. У такім выпадку трэба прызнаць, што выбар дапасаванага слова не залежыць ад формы ліку назоўніка. Такое рашэнне ўяўляецца штучным, таму што яно дрэнна карэлюе з іншымі праяўленнямі дапасавальнай сувязі. Акрамя таго, апісальная мадэль А. А. Залізняка дапускае, што ў розных лексічных значэннях АЛ можа быць фармальна розны (АЛ *сапог* ‘адзін з розных прадметаў абутку’ і АЛ ад *сапоги* ‘пара сапог’). У выніку пад паняцце аманіміі лікаў трапляе вельмі шмат моўных адзінак. Многія даследчыкі адзначалі, што паслядоўнае прымяненне прынцыпаў “Рускага іменнага словазмянення” магло б прывесці да таго, што большасць назоўнікаў атрымала б па дзве адрозныя формы АЛ для розных сваіх значэнняў або прыватных ужыванняў.

Нягледзячы на тое, што канцэпцыя А. А. Залізняка крытыкавалася з самых розных пазіцый, яна, тым не менш, атрымала сваё развіццё ў далейшых даследаваннях праблематыкі КЛ. У фармальным плане некаторыя лінгвісты падтрымалі прапанаваную даследчыкам класіфікацыю некарэлятыўных форм ліку. У канцэптуальным плане на ідэях А. А. Залізняка будавалі свае апісанні перш за ўсё тыя даследчыкі, якія ставілі на мэце фармалізаваць мову для аўтаматычнай апрацоўкі тэкстаў. Такім чынам, тэорыя мовазнаўца з’яўляецца этапнай і вельмі важнай у эвалюцыі навуковых падыходаў да граматычных катэгорый у цэлым і КЛ у прыватнасці.

ЛІТАРАТУРА

1. *Зализняк, А. А.* Русское именное словоизменение / А. А. Зализняк. – М. : Наука, 1967. – 370 с.
2. *Зализняк, А. А.* Грамматический словарь русского языка: словоизменение: ок. 100 000 слов / А. А. Зализняк. – 2-е изд., стер. – М. : Рус. яз., 1980. – 879 с.